

A szakértők szerepe a délkelet-európai brit külpolitika alakításában a 20. század legelején*

Az első világháború véráztatta évei közepette a brit történész, Herbert A. L. Fisher (1865–1940) megjegyezte, hogy az „elmék csatája” zajlik, és „a professzorok és oktatók, a kutatási segédek és a kutató diákok hirtelen a nemzet erőteljes eszközeivé váltak” a háborús erőfeszítésben.¹ Az 1914 előtt sok szálon összekapcsolódó nemzetközi tudományos közösség a háború következtében nemzeti, illetve a szembenálló szövetségi tömbök mentén polarizálódott, és tagjaik tudományos ismereteiket és kutatásaikat (szakértelmüket) a nemzet háborús erőfeszítéseinek szolgálatába állították.² A történeti irodalom a tudományos szakértők szerepét eddig többnyire az 1919-es Párizs-környéki békék békeelőkészítő munkálatainak kapcsán helyezte érdeklődése középpontjába, holott, ahogy Volker Prott erre nemrégiben felhívta a figyelmet, a (tudományos) szakértők szerepe a 20. század eleje nemzetközi politikájának alakításában szinte még feltáratlan terület.³

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy egy a század elején formálódó brit csoporton keresztül bemutassam, hogy a hivatalos külpolitikai döntéshozatali fórumokon kívül hogyan gondolkodtak, illetve milyen tudással rendelkeztek a Balkánról és az Oszmán Birodalomról. A 20. század első évtizedének elején a Londonban megalakult *Balkan Committee* a Balkán iránt elkötelezett brit személyek gyűjtőhelyévé vált, s idővel azzal az igénnyel lépett fel, hogy befolyásolja, alakítsa a hivatalos brit külpolitikai gyakorlatot. A magyar történetírás számára a legismertebb brit „Balkán-szakértő” a „vándorló skót”, Robert William Seton-Watson (1879–1951), aki az Osztrák–Magyar Monarchia s különösen Magyarország megítélésének negatív irányú változásában, illetve a Párizs-környéki békerendszer területi vonatkozásainak kialakításában betöltött szerepe nyomán került a magyar historiográfia látószö-

* A kutatás a Tempus Közalapítvány Campus Mundi Szakmai gyakorlat ösztöndíja támogatásával valósult meg.

¹ Idézi Irish, Tomás: *Scholarly Identities in War and Peace: the Paris Peace Conference and the Mobilization of the Intellect*. *Journal of Global History*, vol. 11. (2016) No. 3. 367.

² Erről a teljesség igénye nélkül lásd: Cardwell, D. S. L.: *Science and World War I*. *Proceedings of the Royal Society of London. Series A, Mathematical and Physical Sciences*, vol. 342. (1975) No. 1631. 447–456.; Kevles, Daniel J.: „*Into Hostile Political Camps*”: *The Reorganization of International Science in World War I*. *Isis*, vol. 62. (1971) No. 1. 47–60.; Fara, Patricia: *Women, Science and Suffrage in World War I*. *Notes and Records of the Royal Society of London*, vol. 69. (2015) No. 1. 11–24.

³ Prott, Volker: *Tying up the Loose Ends of National Self-Determination: British, French and American Experts in Peace Planning, 1917–1919*. *The Historical Journal*, vol. 57. (2014) No. 3. 728.

gébe.⁴ Seton-Watson szintén kapcsolódott a *Balkan Committee*-hez, és különböző tagjaival rendszeres kapcsolatban állt. Noha kétségkívül az egyik legismertebb és nem mellesleg az egyik legsikeresebb volt a brit Balkán szakértők sorában, korántsem az egyetlen. Seton-Watson politikai befolyásának növekedése és az első világháború idején megszilárdult (és szinte kizárólagossá váló) autoritása nem egyenesirányú fejlődés eredménye. A világháborút lezáró békek békeelőkészítő bizottságaiban tevékenykedő szakértők közel sem alkottak monolit közeget, továbbá nem fedték le a Balkán felé forduló szakértők teljes spektrumát. Sokkal inkább egy legalább egy évtizede tartó verseny eredményeként kikristályosodó, komplex, egymással rivalizáló érdekekkel, eltérő preferenciákkal és eltérő politikai célkitűzésekkel rendelkező tagok csoportját képezték, amely formálódását több tényező alakította. Egyrészt meghatározták azok a formális és informális társadalmi hálózatok, amelyeken keresztül szakértelmüket a közvélemény, illetve a döntéshozók felé kommunikálták. Másrészt tevékenységüknek háttér szabtak a külpolitikai döntéshozatal strukturális sajátosságai, és végül, de nem utolsósorban az a kulturális-intellektuális paradigma, amelynek szemüvegén keresztül a térségre tekintettek és megfogalmazták javaslataikat. A *Balkan Committee* vizsgálata azért bír kiemelt jelentőséggel, mert az első olyan szerveződést jelentette, amely átmenetileg becsatornázták a Balkán iránt érdeklődő briteket, ahol egyfajta gyakorlóterepként megtapasztalhatták, hogyan kell egy viszonylag ismeretlen régió ismeretlen népeinek ügyeit a szélesebb nyilvánosság elé tárni, hogyan kell agitálni, gyűléseket szervezni, illetve kapcsolatot építeni a brit és a balkáni politikai élet képviselőivel stb.⁵ Mindemellett a bizottság tevékenysége mögött meghúzódó mozgatórugók feltérképezéséből származó következtetések talán hasznos kérdésfelvetésekkel járulhatnak hozzá a később létrejött csoportok történetének vizsgálatához is.

A tanulmány első felében tömören kísérletet teszek a szakértők, illetve a szakértelmük mögött megbúvó tudás kialakulása mechanizmusainak felvázolására. Amellett érvelek, hogy a Balkánról a 19. század második feléig felhalmozott brit tudás egyik legfontosabb forrása a korabeli utazásirodalom, amely bizonyos mértékben behatárolta a térségről lejegyzett ismeretek formai és tartalmi lehetőségeit egyaránt. Ezzel szoros összefüggésben úgy vélem, a brit Balkán-szakértők (intézményi képzés hiányában) tapasztalataikat és első kézből származó tudásukat a régióba tett utazások révén halmozták fel. A tanulmány második felében a *Balkan Committee* azon törekvését kívánom bemutatni, amelynek keretében a Balkánról megszerzhető legitím, illetve igaz tudás birtokosainak szerepében kísérletet tettek a brit közvélemény Balkánról kialakított képének formálására, illetve a külpolitikai döntéshozók irányába ajánlásokat, tanácsokat adni – végső soron politikai befolyást szerezni a régióra vonatkozó brit külpolitika kialakításában. Ebben elsősorban a bizottság prominens tagjai által hátrahagyott iratokra, különösen az alapító, Noel Buxton irathagyatékára támaszkodom. A levéltári források mellett a *Balkan Committee*-hez köthető korabeli publikációkat vontam vizsgálat alá.

A Balkán leírása: tudás, képzelet, utazás

A tudás és szakértelem kérdései régóta foglalkoztatják a különböző társadalomtudományok művelőit. Történetileg mind a tudásnak, mind a szakértelemnek számos megjelenési formáját ismerjük (valamilyen mesterség, [népi] orvoslás stb.), amelyeket elsősorban a szociológ-

⁴ Jeszenszky Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Budapest, 1994.; Beretzky Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945)*. Budapest, 2005.

⁵ Michail, Eugene: *The British and the Balkans: Forming Images of Foreign Lands, 1900–1950*. London – New York, 2013. 38.

giai kutatások, valamint más, a tudást mint központi fogalmat kezelő diszciplínák (pszichológia, neveléstudomány, közgazdaságtudomány) vizsgálták és vizsgálják napjainkban is. A tudás és szakértelem fogalmait (társadalom)történeti kutatásokat is inspirálták, amelyek így többek között a modernizációban vagy éppen az imperializmus technikai eszköztárában betöltött szerepét vették górcső alá.⁶ A professzionalizáció a különböző területeken némi időbeli eltolódással, de közel azonos menetrenddel ment végbe. Vári András a 19. századra vonatkozóan a következőképp foglalta össze ezt a folyamatot: „Ebben az első lépés az adott szakma teljes időben űzött kenyérkeresetként való kialakulása, a második lépés a formális szakmai képzőintézmények létrejötte, a harmadik a helyes és helytelen tudásanyagokat, valamint a szakembereket és kontárokat szétválogató, az utóbbiakat üldöző össznemzeti szakmai szövetségek megszervezése. (Utóbbi kettő némileg egymásba csúszhat, vagy akár a sorrendjük is fölcserélődhet.) A negyedik lépés az így körülhatárolt tudást alkalmazó, a szakmát gyakorló csoport szakértelmét tanúsító címek és diplomák állami elismerése, a jogosulatlan címhasználatok büntetése, végül pedig az állami támogatás az adott szakma állásainak monopolizálásához és a kontárok üldözéséhez.”⁷ A modern szakértő megjelenését és társadalmilag elfogadottá válását Martin Kohlrausch a 19. század közepétől datálja, amely mögött a korszak társadalmi változásait és kihívásait, valamint a központosított állam kontrollképességének megnövekedését véli felfedezni.⁸ A 19–20. század fordulóján szakértőként fellépő személyek és csoportok, akik az Oszmán Birodalom egyes területeiről rendelkeztek ismeretekkel, több, a 19. század folyamán intézményesült (és professzionalizálódott) tudományterület (történettudomány, klasszika-filológia, földrajztudomány) vagy szakma (újságírás) felől érkeztek, azonban a területről megszerzett tudásuk csak részben alkotta szakmai érdeklődésük fő területét. Így könnyen belátható, hogy a korszak brit Balkán autoritásai nem felelnek meg teljes egészében a fentebb Vári nyomán leírt kritériumoknak, viszont fellépésük (tulajdonképpen a külpolitikai szakértő születése) mutat némi hasonlóságot a különböző szakmák professzionalizálódási folyamataival. Az első legszembetűnőbb különbség egyrészt az, hogy a színre lépő Balkán szakértők fő bevételi forrását nem az erre vonatkozó speciális ismeretük jelentette. Másrészt Nagy-Britanniában nem alakult ki a 19. század során sem intézményesült Balkán-kutatás, se olyan képzési intézmény nem jött létre, amely az ehhez szükséges alapokat biztosíthatta volna.⁹ A Balkánról és tágabban a Közel-Keletről, amelynek az előbbi a korabeli brit felfogásban szerves részét képezte, szóló információk a 20. század fordulójáig többnyire a térségben szolgálatot teljesítő diplomataktól származtak.¹⁰ A területről írók tudása elsősorban a személyes tapasztalat (utazás), szakmai területük releváns ismeretei és különböző korábbi történeti munkák, útleírások, esetleg lexikonok ismeretanyaga révén alakult ki. Véleményem szerint ezek közül az egyik legfontosabb médium a korábbi utazásokat rögzítő szövegek, amelyek egyaránt forrásai lehetnek a térségről alkotott tudásnak és előítéleteknek is. Az alábbiakban röviden ezen problémát járom körül.

⁶ Burke, Peter: *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot*. Cambridge–Malden (MA), 2008. 14.

⁷ Vári András: *Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionalizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában*. Korall, 42. (2010) 154.

⁸ Kohlrausch, Martin: *The Hour of the Experts: Reflection on the Rise of Experts in Interbellum Europe*. In: Vandendriessche, Joris – Peeters, Evert – Wils, Kaat (eds.): *Scientist's Expertise as Performance: Between State and Society, 1860–1960*. London – New York, 2015. 70.

⁹ Seton-Watson, R. W.: *The Origins of the School of Slavonic Studies*. *The Slavic and East European Review*, vol. 17. (1939) No. 50. 360–371.; Michail: *The British and the Balkans*, 2013. 39–40.

¹⁰ Mishkova, Diana: *Beyond Balkanism. The Scholarly Politics of Region Making*. New York – London, 2018. 18.

Az utazást megörökítő írásos beszámolók létezése messzire visszanyúlik a történelemben, és számos közülük az európai kultúrtörténet kimagasló alkotásaként is ismert.¹¹ Az utazásirodalom¹² a modernkori európai expanzió és a korszak technológiai feltételei révén a távoli tájak és népek fizikai és kulturális jellemzőiről szert tett tudás bemutatásának és az azokról szőtt fantáziák és elképzelések terjesztésének egyik legfontosabb közvetítő formájává vált. Ennek következményeként az utazásirodalom szövegei számos diszciplína (történet-, földrajz-, irodalomtudomány, illetve egy sajátos hibrid: az imagológia¹³) alapanyagául szolgálnak, amelyek kutatási eredményei termékenyen hatottak egymásra. Ugyanakkor, ahogy Peter Burke figyelmeztet, az útleírások gyakran nem azok, aminek állítják magukat, „nem spontán reakciók és a tiszta tapasztalat leképezései”, hanem a szöveget (annak tartalmi és jelentésbeli dimenzióit egyaránt) bizonyos torzító hatások alakítják.¹⁴ Mindenekelőtt meghatározó jelentőségű maga a szerző (utazó) személye, akinek a meglátogatott helyről kialakított percepcióit jelentős mértékben befolyásolhatja saját személyisége, személyes érdeklődése, politikai beállítottsága, társadalmi pozíciója, utazásának célja, saját emlékezetének megbízhatósága stb., amely tényezők a megszerzett információkat sajátos és egyéni, mégis kulturálisan a kor fő áramlataiba ágyazott szűrőn keresztül formálják elbeszéléssé az utazó tapasztalatait. Nem elhanyagolható tényező az utazásnak az utazóra tett hatása, vagyis hogy az megerősítette-e előzetes elvárásaiban, vagy pedig az utazás hatására megváltozott az adott térségről, illetve népről kialakított véleménye, s ráadásul ennek a változásnak nyoma marad a beszámolóban is.¹⁵ A korábban említett Seton-Watson példájánál maradva, amikor először Magyarországra látogatott 1905-ben, a a brit emlékezetben korábban élő liberális, a szabadságot és az ősi alkotmányt feltve védő nép képe élt benne, amely fölé tornyosult Kossuth Lajos alakjának pozitív nyugati megítélése. A látogatás azonban meggyőzte ennek a képnek a valótlanságáról, és egy 1908-ban megjelent történeti és politikai tanulmányban *Racial Problems in Hungary*¹⁶ címmel egy másik, sajátos szemszögből írta meg a korabeli Magyarország nemzetiségi problémáit taglaló művét, amivel nagyban hozzájárult a magyarokról kialakított negatív nyugati megítélés elterjedéséhez.¹⁷

A 19. században a Balkán-félszigetről, illetve az Oszmán Birodalomról íródott brit utazásirodalom sem kivétel a fentebb megfogalmazott torzításoktól, illetve elbeszélési módoktól. A Balkánról alkotott nyugati kép kutatása az utóbbi évtizedek egyik legtermékenyebb kutatási területének bizonyult. Maria Todorova eredetileg 1997-ben megjelent munkája paradigmátikus volt a Balkánról alkotott nyugat-európai és amerikai reprezentációs minták és

¹¹ Kovács Sándor Iván: *Útleíró utazók – utazási irodalom a XVI–XVII. században*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historiae Litterarum Hungaricum, tom. 10–11. 1971. 79.

¹² A műfaj definíciós problémáiról 18-19. századi példákon keresztül lásd: Szász Géza: *Határtalan utazás, avagy követ-e normát az útleíró?* Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historiae Litterarum Hungaricum (Új évf. 3.) 2018. 174–176.

¹³ Dupcsik Csaba: *A Balkán képe Magyarországon a 19–20. században*. Budapest, 2005. 17–23.; Leerssen, Joep: *Imagology. History and Method*. In: Beller, Manfred – Leerssen, Joep (eds.): *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam, 2007. 17–32.

¹⁴ Burke, Peter: *Útmutatás az utazástörténet számára*. Ford. Kármán Gábor. Korall, 26. (2006) 14.

¹⁵ Kéri Katalin: *Életképek a 18. századi Törökországból*. Világtörténet, 27. évf. (2005) ősztél. 56.

¹⁶ Scotus Viator: *Racial Problems in Hungary*. London, 1908.

¹⁷ Cornwall, Mark: *Robert William Seton-Watson és a kései Habsburg Birodalom nemzetépítési kísérletei*. In: Szarka László (szerk.): *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Budapest, 2017. 330–338.

elbeszélési módok kutatása szempontjából.¹⁸ Edward Said sokat bírált, ám mindenképpen eredeti és gondolatébresztő orientalizmus koncepcióját némileg tovább gondolva Todorova amellet érvel, hogy a 'Nyugat' a történelmileg kialakult sztereotípiák és saját öndefiníciós kísérlete során kialakított egy olyan elbeszélő módot, amely révén kategorizálta, hierarchiába rendezte és bizonyos értelemben uralta a Balkánt.¹⁹ A 18–19. században tovább erősödő globális európai politikai és gazdasági dominancia kéz a kézben járt a felvilágosodás óta az értelmiségi és politikai elit által programszerűen vallott (lineáris) fejlődés és civilizációs gondolkodás előtérbe kerülésével. E szerint a nyugati jelentette a legfejlettebb és legelőrehaladottabb civilizációt, amelyhez képest a kortársak egy képzeletbeli skálán, ahol a stagnálóknak, elmaradottnak és mozdulatlanoknak tekintett Kelet képezte az abszolút ellenpontot, helyezték el az összes többi államot, illetve népet. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az államok közötti kapcsolatok minőségét meghatározta, hogy azok „civilizáltaknak” vagy éppen „barbároknak” bizonyultak a nyugati képzelet által kreált mentális térképen.²⁰ A Balkán a 19. század végén, 20. század elején egyfajta közties pozíciót foglalt el ebben a keretben: egy olyan, földrajzilag bár Európához tartozó, ám egyúttal a Keletre jellemzőnek tekintett állapotokkal (erőszak, vallások és népek keveredése, elmaradott stb.) terhelt térségként határozták meg, amelyet ellentmondásos, „az európai ön-kép pre-modern” kivételéseként láttak.²¹ Ahogy azonban arra Todorova rámutatott, a 19. században „Európa” nem abban vált el a Balkántól, hogy a nyugati kereszténységet képviselte az ortodox vagy muszlim Kelettel szemben, hanem abban, hogy „a haladás, a rend, a bőség és a radikális eszmék” szinonimája, „egy, az Idő (mint fejlődés), nem pedig földrajzi entitásként értett Európa volt”.²² Mindebből is látszik, hogy a nyugat-európai gondolkodók által észlelt, formált és közvetített kép erőteljesen befolyásolta a „Nyugat és a többiek”²³ közti politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok természetét.²⁴ Ez az aszimmetrikus kapcsolat Andrew Hammond szerint jól kitapintható a 19. század végéig keletkezett brit útleírásokban, amelyekben a megjelenő elbeszélési stratégiát 'képzeletbeli imperializmusnak' (*imaginative imperialism*) nevezi. Véleménye szerint ezeknek az írásoknak a többsége azon brit képességet reprezentálja, hogy a régióról megszerzett tudást a fölötte lévő hatalom megszerzésére és gyakorlására fordíthatják, és a civilizációban sokkal

¹⁸ Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. Oxford, 2009.

¹⁹ Said, Edward W.: *Orientalizmus*. Budapest, 2000. A Todorova által (is) inspirált művekre példaként lásd: Goldsworthy, Vesna: *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*. London, 2013.; Hammond, Andrew Neil: *Debated Lands: British Travel Writing and the Construction of the Balkans*. PhD-disszertáció, University of Warwick, 2002.

²⁰ Bell, Duncan: *Victorian Visions of Global Order: an Introduction*. In: uő: *Victorian Visions of Global Order. Empire and International Relations in Nineteenth-Century Political Thought*. Cambridge – New York, 2007. 9.

²¹ Njaradi, Dunja: The Balkan Studies: History, Post-Colonialism and Critical Regionalism. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol. 20. (2012) No. 2–3. 188. Vö. Hammond, Andrew: *Imagined Colonialism: Victorian Travellers in South-East Europe*. *Nineteenth-Century Contexts*, vol. 28. (2006) No. 2. 87–88.

²² Todorova, Maria: *A „Balkán” mint önjelölés*. (Ford. Király Hajnal). In: Dánél Mónika – Hlavacska András – Király Hajnal – Vincze Ferenc (szerk.): *Tér–Elmélet–Kultúra. Interdiszciplináris térelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest, 2019. 284. Vö. Vezenkov, Alexander: *History against Geography: Should we always Think of the Balkans as part of Europe? forrás: <https://www.iwm.at/publications/5-junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxi/alexander-vezenkov/> (letöltés: 2019. szept. 13.)*

²³ Ferguson, Niall: *Civilizáció. A Nyugat és a többiek*. Budapest, 2011.

²⁴ Gürpınar, Dogan: *The Rise and Fall of Turcophilism in Nineteenth-century British discourses: Visions of the Turk, 'Young' and 'Old'*. *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 39. (2012) No. 3. 347.

előrébb járó brit tulajdonképpen bármit megtehet ott. Hammond szerint az útleírások döntően a dominancia képzelet köré épülnek, így a térségről és annak lakóiról rendszerint lesújtó, lekicsinylő, negatív képet festenek.²⁵ Hammondhoz hasonlóan Todorova az *Imagining the Balkans* című munkájában is alapvetően a térségről kialakított, kizárólag negatív nyugati képet hangsúlyozza. Mindazonáltal az újabb kutatás rámutatott arra, hogy habár áthatja e korabeli munkákat a balkanista-orientalista diskurzus toposzkészlete, számos írás a Balkán valamilyen pozitív jelenségét, jellemzőjét emeli ki. A Hammond által leírt dominancia helyett éppen a modern, industrializált társadalomból való menekülés, a romlatlan vidék és parasztság piedesztálra állítására való törekvés hatja át ezeket az írásokat.²⁶ A *Balkan Committee* tagjai által megjelentetett írásokra is jellemző ez a kettős beszédmód. Noel Buxton, a bizottság alapítója a két világháború között megjelent visszaemlékezéseiben jegyezte le a korabeli Balkánról, hogy „még ma is, noha a török régen eltűnt Európából, a nyugatiasság/a nyugati gondolkodás [*Westernism*] távolról sem hódította meg Európa ezen zűrzavaros sarkát: még mindig nagyobb részt »Kelet« maradt, és ha az oda utazni szándékozó igyekszik, még e generáció idején élvezheti a Balkánon a középkor megannyi báját.”²⁷ Az 1907-ben az Earl Court-i Balkán-kiállításon viszont, amelyet a *Balkan Committee* fő közbenjárására szerveztek meg, brit részről a balkáni államok parasztságának, paraszti életének autentikusságát keresték és állították szembe az urbanizáció árnyoldalaival, egyáltalán nem függetlenül a korabeli Nagy-Britanniában zajló földkérdés vitától, noha éppen a balkáni államok elsősorban a modernizáció által elért fejlődés eredményeit szerették volna bemutatni a londoni közönségnek.²⁸

A fentebb felvázoltakból jól látszik, hogy az utazás által megszerzett tapasztalatok szöveggé alakítása során „a spontán reakciók és a tiszta tapasztalat” rögzítése helyett számos szűrő és torzító tényező alakítja a valóság ábrázolását. Az, hogy az egyes szerzők mit (és hogyan és mennyit és mit nem) jelenítenek meg épp, számos tényező meghatározhatja. Mivel a *Balkan Committee*-hez kötődő írások szerzői is döntően egy (esetleg több) utazás élményanyagából formálták meg történeti, politikai vagy etnográfiai jellegű szövegeiket, ezért a Balkánról a 20. század elején felhalmozott tudás legfontosabb közvetítő eszközét még mindig az utazásirodalom szolgáltatja.

A Balkan Committee: szakértelem és politikai lobbizás között

A viszonylagos nagy földrajzi és kulturális távolság ellenére a 19. század folyamán a brit közvélemény és politika érdeklődése időről időre Európa délkeleti szeglete felé fordult. A keleti kérdésben megjelenő brit érdekek folytán az időszakosan jelentkező kisebb-nagyobb válságok jelentős információ- és szenzációéhséget eredményeztek, melynek köszönhetően a fél-sziget és tágabb értelemben az Oszmán Birodalom korabeli politikai és társadalmi életéről szóló, különböző színvonalú és tematikájú írások (újságcikkek, röpiratok, útleírások stb.) elárasztották a tájékozódni kívánó közvéleményt.²⁹ Mindazonáltal a Balkán valódi címlapra

²⁵ Hammond: *Imagined Colonialism*, 91.

²⁶ Perkins, James: *Peasants and Politics: Re-thinking the British Imaginative Geography of the Balkans at the Time of the First World War*. *European History Quarterly*, vol. 47. (2017) No. 1. 58., 61.

²⁷ Buxton, Noel: *Travels and Reflections*. London, 1929. 49.

²⁸ Perkins: *Peasants and Politics*, 61. Az 1907-es Balkán-kiállításról részletesen lásd: Steward, Jill: *The Balkans in London: Political Culture and the Cultural Politics of Exhibitions at Earl's Court 1906–1908*. *Études Balkaniques*, vol. 44. (2008) No 4. 64–89.

²⁹ Jelavich, Barbara: *The British Traveller in the Balkans: The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces*. *The Slavonic and East European Review*, vol. 33. (1955) No. 81. 397.

kerülése egy 1876 óta különböző intenzitással, ám folyamatosan zajló folyamat eredményeképpen a századfordulóval érkezett el, ami mögött egyrészt a félszigetet jellemző korabeli politikai instabilitás és azok a technológiai újítások álltak, amelyek „közelebb hozták” a régiót a nyugat-európai s főként a brit olvasó közvéleményhez.³⁰ Ennek megfelelően az 1870-es évektől egyre gyakrabban jelentek meg különböző útirajzok, történeti tanulmányok vagy éppen önéletrajzi írások a Balkánról, míg az 1890-es évek az ilyen jellegű művek valóságos elburjánzását hozták magukkal.³¹

A Balkánnal való brit foglalkozás hagyományosan liberális vállalkozásnak tekinthető. A nagy keleti válság (1875–1878) alapjaiban bolygatta fel a korabeli brit belpolitikai életet, amikor a konzervatív kormányzat a Porta ellen fellázadó balkáni keresztények támogatása helyett az Oszmán Birodalom megőrzése mellett tört lándzsát, ami a legnagyobb és legmegosztóbb politikai és közéleti vitát eredményezte, melyet a viktoriánus korszakban külpolitikáról folytattak. William E. Gladstone, a liberális ellenzék vezetője kíméletlenül bírálta a Benjamin Disraeli vezette kormány politikáját. Az akkoriban oszmán uralom alatt álló, az irreguláris oszmán csapatok által bolgár területeken elkövetett atrocitásokról (különösen a batakai mészárlásról) szóló nagyhatású röpiratával a brit társadalom széles tömegeivel ismertette meg a balkáni keresztények helyzetét, illetve hosszú távon tette erkölcsi kérdéssé a törökök Európából „mindenestül” („*bag and baggage*”) való eltűnését és a helyi keresztény lakosság felszabadítását az elnyomás alól.³² Noha a nagy keleti válság rendezésére hivatott 1878-as berlini kongresszuson Disraeli a brit konzervatívok tradicionális törökbarát politikáját érvényesíthette – a Nagy-Britanniában folyó politikai vitáktól függetlenül – a belpolitikai szinten csatát veszített Gladstone-nal szemben, ami az 1880-as választásokon teljessé vált ki, s a brit liberálisok a kampányukat nagymértékben a közelmúltbeli balkáni eseményekre építve fel nyerték meg.³³ Habár a Gladstone-i agitáció idején mindenki a Balkánról beszélt, valójában csak nagyon kevesek rendelkeztek róla bármilyen információval.³⁴ Így ezt követően a liberális gondolkodásban a Balkán és a liberálisok legfontosabb politikai kulcsszavai (mint haladás és szabadság), illetve a külpolitikai gyakorlatban az erkölcs szerepének a hangsúlyozása összekapcsolódott, amit összefoglalóan gladstone-i tradíciónak nevezhetünk, amely a liberális külpolitikai gondolkodás vezérfonalául szolgált. Miután az ír-kérdés megnyirbálta a liberális párt egységét, a kormányzás közel másfél évtizeden keresztül a konzervatívok kezébe került. A századfordulós Macedónia – különösen az Illés-napi felkelést követően – a brit liberálisok számára a gladstone-i tradíció felélesztésének lehetőségét hozta el. James Perkins meggyőzően mutatja be, hogy miért is volt fontos Macedónia (tágabban a keleti keresztények sorsa) a liberálisok számára: a búr háborúban elkövetett kegyetlenkedésekben, illetve a búr telepesek elleni brit lépésekben egyesek ugyanazt az elnyomó gyakorlatot vélték felfedezni, mint ahogy a törökök is kezelték keresztény alattvalóikat. A szigetországban a háború alatt elburjánzó nacionalista (*jingo*) és birodalmi-soviniszta közbeszéd a liberálisok radikális szárnyának a szemében tönkretette Nagy-Britannia erkölcsi állását a

³⁰ Michail: *The British and the Balkans*, 4.

³¹ Goldsworthy: *Inventing Ruritania*, 176.

³² *Bulgarian Horrors and the Question of the East by the Right Hon. W. E. Gladstone*, M.P. New York – Montreal, 1876. 38.

³³ A Gladstone–Disraeli vitáról és az 1880-as választási kampányról lásd: Partridge, Michael: *Gladstone*. London – New York, 2003. 154–169.

³⁴ Taylor, A. J. P.: *The Trouble Makers. Dissent over Foreign Policy 1792–1939*. London, 1969. 71.

világ közvéleménye előtt.³⁵ Macedónia politikai metaforát jelentett, amelyen keresztül a liberálisok egyszerre védelmezheték a gladstone-i örökségüket, illetve intézhettek támadást a toryk ellen.

Noel Buxton 1899-ben járt első alkalommal a Balkánon orvosának hathatós tanácsára.³⁶ A döntően lóhátton megtett utazás ráébresztette a helyi keresztény lakosság keserves helyzetére.³⁷ Útjáról visszatérve lelkesen fogott bele a régió problémáinak tanulmányozásába, és rövidesen megfogalmazódott benne annak szükségessége, hogy a macedóniai keresztények helyzetét megismertesse a brit közvéleménnyel. Már 1901-ben egy e célnak megfelelő bizottság felállításán gondolkodott. Francis Seymour Stevenson, a Byron Társaság elnöke levelében azonban arra figyelmeztette Buxtont, hogy „mindaddig reménytelen lenne széles körű érdeklődést felkelteni a Közel-Kelet ügyei iránt Angliában, amíg tart a dél-afrikai háború”, így a társaság vezetőivel összhangban nem tartotta időszerűnek ilyen bizottság felállítását.³⁸ Buxton így tovább folytatta a térség tanulmányozását, és egyik fivérével az öt közül, Charles Rodennel (1874–1942) egy a Nemzeti Liberális Klubban 1902-ben tartott összejövetelen végül egy egyelőre zárt csoport megalakítása mellett döntöttek.³⁹ A csoport megszervezésénél Buxtonék igyekeztek olyan embereket megkeresni, akik nemcsak szimpatizáltak a felkarolt ügygel, de a közvélemény szemében valamilyen kvalitásuk révén elismert tekintélynek számítotak a Balkán és a „Közel-Kelet” ügyeiben. Természetesen az első fontos kapcsolati hálót a család jelentette, amely lehetővé tette, hogy Buxton felkeresse James Bryce történészt, liberális párti politikust a bizottság elnöki tisztségének ajánlatával. Bryce Noel apja, Fowell Buxton (1837–1915) barátja volt, aki segített neki az 1880-as országos választásokon elindulni, ahol a nagy keleti válság balkáni eseményei központi szerepet játszottak a liberálisok kampányában.⁴⁰ 1903. július elején James Bryce egyetértett azzal, hogy szükség van egy olyan bizottság létrehozására, amely „szemmel tartja az események alakulását Macedóniában és általában a Török Keleten”, és hajlandónak mutatkozott a tisztség elfogadására, miután megvitatta azt néhány kollégájával.⁴¹ Bryce ismertsége és széles politikai kapcsolatai révén könnyen hozott újabb tagokat a bizottságba: többek között ő ajánlotta Buxton

³⁵ Perkins, James Andrew: *British Liberalism and the Balkans, c. 1875–1925*. PhD disszertáció, Birbeck College, University of London, 2014.

³⁶ Buxton: *Travels and Reflection*, 49.

³⁷ Anderson, Mosa: *Noel Buxton: A Life*. London, 1952. 33.

³⁸ Noel–Buxton Papers, McGill University Library, Montreal (a továbbiakban: NBP) MS 951 c.24/1 ‘Balkan Committee – 1903–1910’, F. S. Stevenson to Noel Buxton, 29 October 1901.

³⁹ Bunsen, Victoria de: *Charles Roden Buxton. A Memoir by Victoria de Bunsen*. London, 1948. 54–55.

⁴⁰ Anderson: *Noel Buxton*, 33.

⁴¹ NPB MS 951 c.1/17 ‘Buxton Papers – Special Correspondence: Lord Bryce 1902–1922’, James Bryce – Noel Buxton 1903. július 6. Mosa Anderson Noel Buxtonról írt életrajzában írja: „a balkáni ügyek iránt egy életem át tartó érdeklődése” nyomán született a Bryce elnökségére vonatkozó javaslat. Anderson: *Noel Buxton*, 33. Ezt érdekes lehet egy 1902-ben Bryce által írt levéllel összevetni, aki az év őszén Boszniába és Macedóniába készült feleségével, a levél ugyanis megkérdőjelezi, hogy Bryce naprakész információkkal rendelkezett volna a térségről: az éghajlattól kezdve a török határőrök vasúti ellenőrzései mellett Bryce arról is érdeklődött Buxtontól, hogy van-e bárki, „aki beszél franciául vagy németül a vasútvonalak mentén”. NPB MS 951 c.1/17 ‘Buxton Papers – Special Correspondence: Lord Bryce 1902–1922’. James Bryce – Noel Buxton, 1902. július 16.

figyelmébe Henry Brailsfordot, aki akkoriban a *Manchester Guardian* radikális napilap tudósítója volt, illetve William Millert, „akinek van egy könyve a balkáni országokról”.⁴²

A csoport a *Manchester Guardian* hasábjain lépett nyilvánosság elé, ahol 1903. július 28-án bejelentették a *Balkan Committee* megalakulását.⁴³ Programadó cikkükben kifejtették, hogy céljuk a balkáni helyzet jobb megismertetése és megértetése a brit közvéleménnyel, illetve a korábbi (az 1876-os gladstone-i agitáció által keltett) közérdeklődés újjáélesztése a térség ügyei iránt. Már ebben a korai cikkükben kifejezték azon törekvésüket, hogy „pontos információkat szerezzenek, és terjesszék azokat” a brit nyilvánosságban.⁴⁴ A bejelentés szövege egyrészt a tagság toborzásának eszközüül szolgált („információkat szerezzenek”), másrészt jól jelzi a *Balkan Committee* azon igényét, hogy maguknak követeljék a „pontos információk” terjesztésének mediátori szerepét.

Noha a „tavasz, mint minden esztendőben, úgy ezuttal is, Macedóniában lefolyt zavarágokról hozott hírt”,⁴⁵ 1903 nyarán az immáron közel tíz éve aktív tevékenységet folytató Belső-macedóniai Forradalmi Szervezet (Vătrešna makedonska revoluciona organizacija) augusztus 2-án kirobantotta az Illés-napi felkelést annak érdekében, hogy a három oszmán vilajet (Monasztir, Koszovó, Szaloniki) területén, amit a nyugati kortársak közkeletűen Macedóniának neveztek, létrehozzanak egy autonóm politikai területet.⁴⁶ Maga a felkelés, illetve annak kemény leverése az európai címlapokra helyezte ismét a térséget, és nem utolsósorban biztosította azt az országos és nemzetközi figyelmet, amely a bizottság elindulásához is kellett. A *Balkan Committee* ettől a pillanattól kezdődően egészen 1908-ig elsősorban a macedóniai reformok kérdésével foglalkozott, és kezdetben, 1903 őszén jelentős tömegrendezvényeket szervezett országszerte.⁴⁷ A közben egyre terebélyesedő tagság egyúttal azt is biztosította, hogy a bizottság egyre több platformon tudja hallatni hangját és kifejezni nézeteit: parlamenti képviselők és újságírók, elismert karitatív szervezetekben szerepet vállalók csatlakoztak a macedóniai keresztények helyzetének jobbításának céljával, és vetették latba befolyásukat és eszközeiket egyrészt a közvélemény, de különösen a döntéshozók figyelmének felkeltése érdekében. Noel Buxton későbbi munkatársa, Thomas P. Conwell-Evans jegyezte meg utóbb Buxton és a bizottság ekkori tevékenységéről, hogy rövid időre „a Committee külföldön, különösen a Közel-Keleten [értsd: a Balkánon] és Ausztria–Magyarországon olyan hírnévnek örvendett, amelyet ráadásul a távolság némileg fel is nagyított, és amely éveken keresztül biztosította, hogy az európai sajtó kiadványaiban kifejezhessék nézeteiket, és megjegyzéseket fűzhessenek a szerkesztői levelekhez”.⁴⁸

⁴² NPB MS 951 c.1/17 'Buxton Papers – Special Correspondence: Lord Bryce 1902–1922', James Bryce – Noel Buxton, 1903. július 20.; az említett mű: Miller, William: *The Balkans: Roumania, Bulgaria, Servia, and Montenegro*. London, 1896.

⁴³ *A Balkan Committee*. *Manchester Guardian*, 1903. július 28. 6.

⁴⁴ *A Balkan Committee*. *Manchester Guardian*, 1903. július 28. 6.

⁴⁵ *Kortörténeti Szemle*. Huszadik Század, 1902. május. 428.

⁴⁶ A felkelésről lásd: Lange-Akhund, Nadine: *The Macedonian Question, 1893–1908. From Western Sources*. Boulder, 1998. 118–134.

⁴⁷ Nevinson, Henry W.: *Fire of Life*. London, 1934. 154. Az 1903 őszén tartott adománygyűjtő körút során Henry Nevinson a *Balkan Committee* megbízásából közel 35 ezer fontot gyűjtött össze a *Macedonian Relief Fund* számára. A *Balkan Committee* macedóniai reform kapcsán végzett tevékenységére lásd: Balatoni Balázs: *Bajkeverők. A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903–1908)*. Világtörténet, 5. (37) évf. (2015) 3. sz. 446–454.

⁴⁸ Conwell-Evans, T. P.: *Foreign Policy from a Back Bench 1904–1918. A Study based on the papers of Lord Noel-Buxton*. London, 1932. 5.

Ugyanakkor a bizottság csak úgy tudta tartósan a közvélemény figyelmét ébren tartani, ha az ügyet a keleti kérdés kontextusában mutatták be, sohasem mulasztva el az alkalmat figyelmeztetni egy lehetséges „európai tűzvész” veszélyére, ha a macedóniai helyzetet nem rendezik időben.⁴⁹ A Balkán-kérdés korabeli állásáról szóló tanulmánygyűjtemény előszavában a szerkesztő, Luigi Villari, akit szintén James Bryce ajánlott Buxton figyelmébe, ezzel összefüggésben arra hívja fel az olvasók figyelmét, hogy „pontosan ezért kell megismertetni a brit közvéleménnyel a keleti kérdés valós természetét”, és ennek érdekében látták jobbnak az egyes fejezetek megírását különböző írókra bízni, ezzel biztosítva, hogy „a szakértői vélemények gyűjteménye” legyen a kiadvány.⁵⁰ A könyvhöz írott bevezetésében James Bryce arra figyelmeztet, hogy nagyon kevés angol érti valójában a helyzetet, amit pedig mindazoknak érteniük kell, akik egyszerű véleményt akarnak formálni a követendő brit politikáról.⁵¹ Mindazáltal Bryce kiemeli, hogy „minden egyes író első kézből ismeri a kérdést. Mindegyikük beutazta a vidéket, és eltöprengett a probléma nehézségein.” Az általuk ajánlott legitím vagy helyes tudás és saját szakértői pozíciójának megerősítése végett pedig így folytatja: „...a tanulmányok tartalmazzák az összes szükséges információt, amely a téma elsajátításához szükséges, és az angol olvasó számára információk olyan tömegét adják”, amelyet „nem fog megtalálni sehol máshol ilyen érthetően, tömören és körültekintően és ilyen méltányosan előadva”.⁵²

A *Balkan Committee* körül csoportosuló írók természetesen javaslatokat is megfogalmaztak, amellyel a macedóniai helyzetet orvosolni lehetne. Az Illés-napi felkelést követően Müritzstegben megfogalmazott osztrák–magyar – orosz reformtervezetet⁵³ a bizottság több ponton aggályosnak találta, és a két nagyhatalom kizárólagos kontrollját is élesen bírálta. Egy Noel Buxton és Arthur Evans által írt pamflet szerint egyetlen olyan reformtervezet sem kecsegtethet teljes sikerrel, amely nem tűzi ki céljául egy európai származású kormányzó kinevezését, akit csak és kizárólag a nagyhatalmi koncert beleegyezésével lehet hivatalából elmozdítani.⁵⁴ Korábbi sikeres precedensekre hivatkoztak, mint Libanon 1860–1861-es vagy Kréta 1897-es példája, amikor a közvetlen oszmán uralom alól egyfajta európai kontroll alá kerültek ezek a területek, amelyek megítélésük szerint ennek köszönhetően gyors ütemű fejlődésnek indultak.⁵⁵ A bizottság így olyan megoldási javaslatot szorgalmazott, amely egyébként a korabeli nemzetközi jog bevett tétele volt: egy „nem civilizált” ország szuverenitását a „civilizált” hatalmaknak jogukban áll korlátozni az emberiség érdekében – ez a 19. században megjelenő humanitárius intervenció elvének egyik alapvetése. Egyáltalán nem véletlen, hogy 1907-től a bizottság elnöki székébe James Bryce-t követően (aki Nagy-Britannia washingtoni nagykövete lett) a nemzetközi jog professzora, John Westlake került.⁵⁶ Macedónia egyfajta

⁴⁹ *The Macedonian Crisis*. In: Ilchev, Ivan (ed.): Balkanskiat Komitet v London. Sofia, 2003. 275.

⁵⁰ Villari, Luigi: *Preface*. In: uő (ed.): *The Balkan Question. The Present Condition of the Balkans and of European Responsibilities*. By various Writers. New York, 1905. IX.

⁵¹ Bryce, James: *Introduction*. In: Villari: *The Balkan Question*, 1–2.

⁵² Bryce: *Introduction*, 2.

⁵³ A macedóniai reformokról lásd: Lange-Akhund: *The Macedonian Question, 1893–1908*, 146–200.

⁵⁴ NBP MS 951 c.24/5 – Miscellaneous I. Macedonia. Austro – Russian Reforms. Published by the Balkan Committee (nincs keltezeve, de minden bizonnyal 1903 őszén jelenhetett meg).

⁵⁵ Buxton, Noel: *Europe and the Turks*. London, 1907. 102–103.

⁵⁶ A „civilizáció kívánalmaiként” a kortárs európai gondolkodók, diplomaták és politikusok egy igen nagy vonalakban megfogalmazott kritériumrendszer állítottak fel, amelynek teljesülése esetén egy állam bebocsátást nyerhetett a civilizált országok közösségébe. Rendszerint ide tartozott a szuverenitás fogalmát kimerítő kritériumokon túl a technológiai fejlettség, politikai intézmények, a gazdasági siker, meghatározott erkölcsi és intellektuális képesség a fejlődésre stb. A korszakban az

nemzetközi protektorátussá vagy egy korlátozott szuverenitású területté alakításának a gondolata, ahol csupán névleges az oszmán fennhatóság, az 1908-ban lezajlott ifjútörök forradalom napirenden maradt a *Balkan Committee* által megfogalmazott tervezetekben.⁵⁷

A brit Külügyminisztérium a bizottság fellépését kimért távolságtartással kezelte. A konzervatív kormány külügyminisztere, Lord Lansdowne (1900–1905) a macedóniai eseményeket az európai nagyhatalmi koncert konfliktuskezelő mechanizmusai révén képzelte kezelhetőnek. A koncert egységes fellépésének támogatásával tulajdonképpen követte a brit konzervatív politikai hagyományt, vagyis a közös fellépés által ellenőrizhetőnek vélte az orosz lépéseket, amelyek mögött területi expanziót és nem humanitárius megfontolásokat látott. Másrészt Lansdowne jól látta, hogy a brit közvélemény, amelyet a Balkán kapcsán a bizottság egyre inkább mozgósított, nem fogja szó nélkül hagyni a brit cselekvés elmaradását.⁵⁸ Ennél fogva, némileg meglepően, a *Balkan Committee* és a konzervatív külügyminiszter között elfogadható kapcsolat alakult ki, noha a parlament első házában igen éles viták zajlottak a macedóniai kérdésről. A bizottság természetesen kereste a külügyminisztert memorandumaival és javaslataival, de egyes tagok közvetlenül is felajánlották a térségről megszerzett szakértelmüket. Egy válaszelevélben Lansdowne biztosította Arthur Evanst, hogy a Balkán-félszigeten kialakult helyzetre figyel a Külügyminisztérium, ugyanakkor óvatosan visszautasította Evans ajánlatát: „Hálával tartozom a szívélyes ajánlatért, amelyet ezzel a meglehetősen fájdalmas témával kapcsolatban a Külügyminisztérium részére felajánlott. Jelen pillanatban nincs ilyen jellegű szabad pozíció, viszont ha Londonban tartózkodik, keressen meg vagy a házában, vagy az Irodában, és örömmel fogadom az információkat, amivel el tud látni.”⁵⁹

Az 1905. decemberi választásokon a liberálisok győzelmet arattak, így – három év híján – közel húsz év után ismét kormányt alakíthattak 1906 januárjában. A *Balkan Committee* joggal reménykedett abban, hogy egy liberális külügyminiszternél még jobban érvényesíthetik javaslataikat.⁶⁰ Valójában több tényező azt a tendenciát mutatta, hogy az új külügyi államtitkárnak, Edward Greynek kevésbé kell figyelembe vennie a liberális-radikális disszidenteket. Grey külpolitikai koncepciójában az elsődleges fenyegetést Németország jelentette, így az orosz–brit közeledés számára sokkal értékesebb volt, mintsem hogy a Balkán miatt elhidegítse a két ország közötti kapcsolatokat. Másrészt a brit közvélemény érdeklődése a macedóniai események iránt fokozatosan csökkent. Valentine Chirol, a *Times* külügyi részlegének igazgatója a szentpétervári brit követnek írt levelében fakadt ki, hogy „azt hiszem, az embereknek ebben az országban általában véve elegendő van a közel-keleti válságból, mint-hogy közülük csak kevesen értik, és még kevesebben vannak azok persze, akik felismerik, hogy amögött az európai hatalmi egyensúly sokkal nagyobb kérdései állnak”.⁶¹

egyetlen nem euroatlanti állam, amely bebocsátást nyert a civilizáltak sorába, Japán volt. Lásd: Rodogno, Davide: *Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914. The Emergence of a European Concept and International Practice.* Princeton–Oxford 2012. 37. Vö. Pitts, Jennifer: *Boundaries of the International. Law and Empire.* Cambridge (MA) 2018.

⁵⁷ Brailsford, Henry N.: *Macedonia: its Races and their Future.* London, 1906. 321–329.; Buxton: *Europe and the Turks*, 103.

⁵⁸ Radovich, Frances: *Britain's Macedonian Reform Policy, 1903–1905.* *The Historian*, vol. 43. (1981) No. 4. 504–505.

⁵⁹ Arthur Evans Collection, School of Slavonic and East European Studies Library, London, EVA 1/1 Lord Lansdowne – Arthur Evans, 1903. szeptember 18.

⁶⁰ Robbins, Keith: *Sir Edward Grey. A Biography of Lord Grey of Fallodon.* London, 1971. 186.

⁶¹ Idézi: Wilson, Keith: *The Foreign Office and the 'Education' of Public Opinion before the First World War.* *The Historical Journal*, vol. 26. (1983) No. 2. 404.

A *Balkan Committee* azon tagjai, akik a liberálisok radikális szárnyát adták, a külpolitika „demokratizálódásáért” is síkra szálltak, s többségük szerint a hagyományos diplomácia az emberek háta mögött zajló összeesküvés csupán.⁶² A radikálisok ezen felfogása különösen a világháború éveiben vált széles körben elterjedté.⁶³ Mindezek fényében érthető, hogy a Külügyminisztérium és általában a diplomáciai körök nem igazán lelkesedtek a bizottság, illetve a szakértők tevékenységéért, amit illetéktelen beleavatkozásnak tekintettek saját munkájukba. Ez az ellentét Buxton és a külügyminisztérium között látványosan a világháború első éveiben nyilvánult meg, amikor a még semleges balkáni államok bevonásának komoly stratégiai jelentőséget tulajdonítottak a háború hosszára nézve. A brit kabinet egy része különösen támogatta ezt a megoldást. Lloyd George és Winston Churchill egyaránt megkérte Noel Buxtont, hogy vesse latba befolyását a balkáni országokban, és győzze meg őket a központi hatalmak és különösen az Oszmán Birodalom elleni fellépés szükségességéről.⁶⁴ Buxton azonban Edward Grey nem hatalmazta fel hivatalos külön megbízotti státusszal, mert úgy látta, Buxton „csak több bajt okozna, mint hasznot”, ha ilyen minőségben utazna a Balkánra, így kénytelen volt magánemberként odautazni.⁶⁵

Buxton balkáni küldetése után ismét felajánlkozott, hogy tudását a külügyi döntéshozatal szolgálatába állítsa. James Bryce azonban egy levelében kifejtette, kétségesnek érzi, hogy a külügyminisztérium használni akarja-e őt: „...jól tudod, milyen hagyományok vannak ott, és most nem kedvelik, amit beavatkozásnak tekintenek [a saját munkájukba], és csak a saját hivatalos csatornáikban bíznak. Épp elégszer megtapasztaltam magam is ezt a múltban.”⁶⁶ Két egyértelmű törekvést azonosíthatunk tehát a szakértők és a külügyminisztérium vonatkozásában: egyrészt a szakértők azon törekvését, hogy valamilyen formában a minisztérium szolgálatába állíthassák tudásukat, másrészt pedig azt az igényt, hogy a külpolitika formálása ellenőrizhetővé váljon a parlament, illetve a széles nyilvánosság által.

Összegzés

A *Balkan Committee*-ben tömörülő tagok többségét inkább politikai aktivistáknak, semmint a régió szakértőinek tekinthetjük. A századforduló balkáni eseményei lehetőséget kínáltak a brit liberalizmus radikálisainak számára, hogy gladstone-i örökségüket védelmezve és újjáélesztve visszakerüljenek a kormányzásba.⁶⁷ Noel Buxton és köre a Balkánban olyan politikai metaforára talált, amely kiválóan rezonált belpolitikai törekvéseikre. Miután 1914 októberében Bukarestben egy ifjútörök nacionalista merényletet kísérelt meg Noel és Charles Buxton ellen, az előbbi a bukaresti kórházban felesége számára papírra vetette ezzel kapcsolatos gondolatait: „Az élet kockáztatásáról annyit, hogy a török uralom visszaszorítása olyan [ügy], amiért érdemes kockáztatnom az életem. A merénylő vadságából [*savagery*] képzeltethed azt a hangulatot, amely átjár egy büszke és domináns fajt. Meddig kell még ennek így lennie, és

⁶² Taylor, *Trouble Makers*, 88.

⁶³ Taylor, *Trouble Makers*, 122–124.

⁶⁴ NBP MS 951 c.2/25 Special Correspondence: Lloyd George, 1913–1941. Lloyd George – Noel Buxton, 1914. augusztus 22.; NBP MS 951 c.1/34. Special Correspondence: Winston Churchill, 1914–1944. Winston Churchill – Noel Buxton, 1914. augusztus 31. (másolat)

⁶⁵ NBP MS 951 c.2/10 Special Correspondence: Sir Edward Grey, 1906–1916. Sir Edward Grey – Noel Buxton, 1914. augusztus 29.

⁶⁶ NBP MS 951 c.1/17. Special Correspondence: Lord Bryce, 1902–1922. Lord Bryce – Noel Buxton, 1915. szeptember 5.

⁶⁷ Henry Pellig írja, hogy ha az 1906-os választáson valamilyen „izmus” győzött, akkor az a „gladstonizmus” volt. Pellig, Henry: *A Short History of the Labour Party*. London, 1961. 16.

a fegyvertelen és tehetetlen alattvalóinak elszenvedni mindezt, akiket lenéznek a vallásuk miatt, és gyűlölnék kiválóbb elméjükért? [...] így folyamatosan azt éreztem, valaki örömet az életét adhatná, csak hogy egy kicsit is enyhítse azt. Évekig azt gondoltam, nem illő megházasodnom, amíg ilyen pokol létezik. Kétségtelen, ugyanígy kell érezni az otthon lévő szükségtelenül nyomorúságos szociális állapotok iránt. Ha bármi jó cél kockázatot rejt, vállalni kell azt. Mít ér egy ember élete, ha nem hat mások életére? A társadalmi reform az én igazi érdekem.”⁶⁸

A Balkánnal foglalkozó brit szakértők döntő többsége a liberálisok táborából érkezett, többnyire kisebb radikális felhangokkal. A 20. század legelején a térségbe tett rendszeres utazásaikról különböző formátumban beszámoltak, ezáltal is formálva a brit közvélemény képét a Balkánról. Ha közelebbi pillantást vetünk a bizottság tagjai által írt szövegekre, hamar nyilvánvalóvá válik, hogy noha megfigyelhetők hangsúlybeli különbségek, illetve bizonyos megjelenített preferenciák, a szövegek a korszak egyenlőtlen nemzetközi kapcsolataira is reflektáló elbeszélő módban íródtak. Ennél fogva úgy vélem, a tágabb térség történetére nézve is fontos lehet ezen brit szerzők által írt útleírásokat alaposabb vizsgálat alá venni. A szakértelem és a politikai döntéshozatal kapcsolata elsősorban az első világháború idején vált stratégiai jelentőségűvé. A *Foreign Office* tisztviselői egészen a háború második feléig megpróbálták megőrizni zárt csoport jellegüket, mereven elutasítva a külügyminisztériumon kívülről érkező minden szakértőt.

A *Balkán Committee* mindazonáltal egyfajta modellként és tanulóterepként szolgált a később létrejövő szakértői (lobbi) csoportok számára, ahol a jó és rossz gyakorlatok tanulságaiból sokkal sikeresebb tevékenységet folytathattak. A brit Balkán szakértők számára az egyik nagy töréspontot az 1912–1913-as Balkán-háborúk jelentették, ahol az Oszmán Birodalmat legyőző kisállamok egymás ellen fordulása a bizottságot is felaprózta a nemzeti törésvonalak mentén. Az igazi küzdelem a legitim tanácsadói szerep elnyeréséért azonban az első világháború alatt folytatódott, és Seton-Watson és a nemzetállamot a stabilitás aranyalapjának tekintő kör került ki győztesen a Buxton által képviselt, sokkal nagyratörőbb liberális internacionalizmus eszméjével szemben.⁶⁹

⁶⁸ NBP MS 951 c.8/8 ‘To L. (on Risks)’ levélpiszkozat a feleségének, Lucy Buxtonnak, Bukarest, 1914. október 27.

⁶⁹ Michail: *The British and the Balkans*, 46.